

УДК 304.4(477)

І.В. ДМИТРИЄНКО, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ У ПОСТПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

Ключові слова: конституційні аспекти, правова культура, Україна

Становлення України як парламентсько-президентської республіки - правової, демократичної держави - потребує гостру необхідність формування високого рівня правової культури громадян, усього суспільства. Перехідний та постперехідний період розвитку України, як і будь-якої іншої держави, також характеризується зростаючою роллю правової культури та правосвідомості в забезпеченні згоди в суспільстві, стабільності конституційного ладу. Ці явища диктують і підкреслюють актуальність наукового дослідження феноменів правової культури та правосвідомості з погляду еволюції конституційних процесів в Україні на сучасному етапі державного будівництва. Думаємо, що контекстуальні дослідження необхідні, з одного боку, для встановлення впливу рівня правової культури суспільства та законодавців на процес конституційного розвитку, з іншого боку - для визначення ролі конституційних норм у процесі вдосконалення правової культури окремих громадян і суспільства в цілому.

У постперехідний період українського правостановлення, на жаль, спостерігається падіння престижу права та закону, неповага до них, які глибоко проникли в усі сфери громадського життя держави, викликаючи збільшення злочинності, масові порушення трудової дисципліни та суспільного порядку, що супроводжуються низьким рівнем загальної та правової культури, знищенням моральних підвалин суспільства – соціальної

спільності – індивіда. На той час держава реально нічого не протиставила цьому феномену. Названі причини зумовили особливу актуальність для України, і зокрема для вітчизняної науки конституційного права, проблем правової культури, правосвідомості та правового виховання як пріоритетних у актуальному правотворенні.

Реалії сьогоденного дня вимагають охопити поліфонічними дослідженнями саме конституційні аспекти формування правової культури в Україні, що визначатимуть найголовніші засади українського правокультурного будівництва. Актуальність теми досліджень визначається також і тим, що правове виховання являє собою тривалий за часом процес, що не може протікати без протиріч, тим більше в нетрадиційному суспільстві, що перебуває на перехідному етапі свого розвитку. У даному процесі беруть участь люди протягом всього життя як у якості тих, що виховують, так й тих кого виховують, залежно від їхнього роду діяльності, соціального, сімейного стану, віку, рівня освіченості та ін. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України".

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників, розглядаючи окремі аспекти даної проблеми, у даному контексті відзначають внесок українських вчених, які досліджують питання конституційного розвитку України (В. Іванов, Г. Костаки, А. Смокине, І. Гучак, В. Гуцуляк, В. Мишин, В. Попа, В. Пушкаш, С. Кобеняну та ін.); конституційного статусу людини та громадянина (В. Іванов, Д. Грама, Е. Мартинчик та ін.); захисту прав і свобод громадян (А. Потинге, Т. Кирнац та ін.); проблеми внеску правової культури в загальну культуру та прогрес людства в працях наших і зарубіжних вчених: Г. К. Федорова, В.І. Камінської, Д.А. Керимова, Э.С. Маркаряна, А.П. Семитко, А.В. Моль, С.Ю. Раскина, С.В. Щупинської та ін. Але, не дивлячись

на широкий спектр досліджень, конституційним аспектам формування української правової культури саме у важкий постперехідний період її становлення ми уваги з боку як іноземних, так вітчизняних дослідників, висвітленої у друкованих публікаціях не знайшли.

Метою статті є комплексне дослідження впливу широких конституційних ідей, норм, форм деяких правових інститутів на становлення та еволюцію правової культури в Україні, прогресивних підходів до її аналізу. Завданнями роботи є виявлення рівня використання досягнень вітчизняної та світової науки в дослідженні конституціоналізму у аспекті правової культури та правосвідомості.

Теоретична значимість запропонованих проблем визначається й тим, що виявлені в ході аналізу стану конституційного забезпечення розвитку української правової культури теоретичні положення, на нашу думку, здатні до деякої міри заповнити певні прогалини в доктрині конституційного права, особливо у розробці проблем правової культури, правосвідомості та правового виховання громадян. Практична цінність статті визначається, насамперед, аналізом проблем з удосконалення правової культури, правосвідомості та правового виховання громадян, неухильного виконання норм і положень у дусі верховенства Конституції України.

Найпоширеніші трактування правової культури підкреслюють, що вона невіддільна від того культурного цілого, частиною якого виступає. Тому в спеціальній літературі при розкритті цього поняття прийнято виходити з тих визначень, що інтерпретують культуру в цілому. Якщо виходити з розуміння культури як сукупності всіх створених людьми матеріальних і духовних цінностей, а також певних зразків поведінки, визнаних у певній спільності та переданих іншим спільностям, індивідам і наступним поколінням, то варто визнати, що правові ідеї-принципи є невід'ємним головним системним елементом правової культури, що історично відбиває у

власних духовних і матеріальних артефактах прогресивний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здатностей людини, визначених у активних типах і формах організації життя та діяльності людства, а також у створених ними матеріальних і духовних цінностях і нормах, де останні схильні інтерпретуватися як головні структурні елементи правової культури та правосвідомості [1, с.438].

В свою чергу, фактично ж, функціональними елементами правової культури є правові поняття, за допомогою яких відбувається організація, узагальнення людського правового досвіду, передача від одного покоління іншому тієї характерної динаміки та традиційних властивостей правовідносин, які виділяють певну конкретно-історичну установленість нормативної регулятивності правосвідомленого взаємозв'язку між правовими поняттями та між різними соціальними співтовариствами, що керуються у своїй діяльності певними ідеями; правові цінності, що переконують людину в справедливості правових цілей, до яких прагне і які становлять основу такого пріоритетного морального принципу; норми, правила, що визначають правомірною поведінку індивідуумів тільки відповідно до правокультурних цінностей [2, с.102].

Найбільш часто у різних підходах до формування правової культури використовується відомий діяльнісний підхід, що розглядає культуру як "сукупність усього, що створено або модифіковане свідомою або несвідомою діяльністю двох або більше індивідів, взаємодіючих один з одним або такою діяльністю, що впливають на поведінку друг друга" [3, с.251]. За ідеями Д.А. Керимова, права культура - це цивілізований спосіб правового життя, система загальнолюдських духовно-моральних цінностей, відповідно до яких здійснюється нормативне взаємовідношення між всебічно розвиненими людьми, їхньою порядністю у правових вчинках, поведінці та діяльності [4, с.18]. Аналогічна інтерпретація властива переваж-

ній більшості тих правових дефініцій, що базуються на міжнародних та внутрішніх нормативних актах. Так, у Декларації, прийнятій Всесвітньою конференцією з політики в галузі культури в 1982 р., підкреслено, що культура є “сукупністю яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних та емоційних, що характеризують суспільство або соціальну групу, що охоплює окрім мистецтва та літератури, спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традицій і віри”.

У цьому контекст і розуміння правової культури як творчого процесу та як специфічного способу людської діяльності, найімовірніше, пов’язане з їх взаємодоповненістю – це правова культура особистості та всього суспільства. Сама по собі культура, навіть й не правова, за своєю природою вже нормативна, отже, культурні та правові норми можуть збігатися за своїм змістом, тобто можуть, як правило, містити у собі правомірні зразки, акти та самі правила поведінки. Культурна норма завжди соціальна, тому що нею візуально презентована та врегульована людська діяльність. Нормативність культури забезпечує координацію та організацію сумісних дій індивідів, що входять у соціальне ціле. Нормативність культури як організаційний і координаційний засіб актуального механізму правотворення виявляється у формі правової інституціоналізації правовідносин і поведінки. Її суттю є поява об’єктивних, що не залежать від індивідів, правил поведінки та забезпечення їх виконання. Норми ж правової культури якісно інституціоналізують відносини і поведінку між людьми окрім всіх інших правил поведінки. Безпосередньо ідентифікуючи сутнісну нормативну якість культури як правову якість людини, вони утворюють найбільш глибинну нормативну систему. Те, що культурні норми історично первинні, безсумнівно. Вони становлять основу всіх інших нормативних систем: моральності, релігії, етики, права. Залишаючись нормами культури, вони тільки здобувають нові додаткові якості.

Відоме твердження про те, що всі юридичні норми є, фактично, суттю норм культури, але не всі норми культури є суттю юридичної норми. Суспільство, отже, здійснює відбір культурних норм за принципом їх значимості для якісного збереження та функціонування соціального цілого, і тільки якщо правило поведінки, що входить у культуру, має значення для суспільства, воно стає загальноякісним, обов’язковим, тобто правом.

Правова культура є сферою загальнолюдської культури та, подібно тому, як загальнонаціональна культура надає цілісність та інтегрованість громадському життю у цілому, правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству систему правових цінностей, ідеали, а також такі правові норми, що забезпечують єдність і взаєморозуміння правових інститутів.

У цьому відношенні правова культура здатна до взаємодії з іншими сферами суспільної культури та правосвідомості: політичною, моральною релігійною, естетичною та ін., при цьому, у специфічному змісті правової культури, за проведеними дослідженнями, обов’язково виявляються риси та особливості, властиві як пануючій культурі даного суспільства, так та окремим її галузям. У поняття “правова культура” дослідники, як правило, вкладають поняття “право”, “правосвідомість”, “правове відношення”, “законність”, “правопорядок”, “правомірна поведінка”. Стан правової культури та правової поведінки може оцінюватися на різних рівнях соціальної активності правосвідомості суспільства в цілому, соціальної групи, індивіда, які визначаються різними циклами соціальної активності правосвідомості, що завжди конкретно-історичні. Залежно від цього мова йде про суспільну, групову та індивідуальну правосвідомість та культуру [5, с.9].

Суттєвою особливістю правової культури є те, що вона являє собою не право або його реалізацію, а цілісний комплекс правових духовних і матеріальних артефактів, понять

та перспектив тієї або іншої спільності людства, що є результатами нормативної право-реалізації різними суб'єктами правосвідомості, тобто такої реалізації норм правової діяльності державних органів, посадових осіб, що висвітлюють цивілізаційні засади загальної парадигми національного права. У цьому аспекті А.П. Семитко вважає, що "...під правовою культурою розуміється зумовлений всім соціальним, духовним, політичним та економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що ідентифікується у осягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості та у цілому в рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різних груп, усього населення), а також у ступені гарантованості державою та цивільним суспільством свобод і прав людини" [6, с.331]. Але на наш погляд, це визначення більше підходить до визначення правової культури суспільства. Простіше можна сказати про правову культуру особистості, як про добре знання та розуміння права особистістю, що має не кризовий цикл соціальної активності правосвідомості та діє відповідно до цього.

Змістом правової культури, за узагальненими ідеями досліджень, є не тільки знання права, але й те відношення особи до правових і не правових явищ (вияв такої загальної правової орієнтації, моральної свідомості), що формує специфічне відношення до істотних правових цінностей - законності, правопорядку, механізму державного регулювання. Людина, що володіє достатньою загальною та правовою культурою, розуміє значимість соціальних благ, що охороняються правом, являє собі межі правового регулювання основних видів суспільних відносин, знає основи організації та діяльності правозастосовувальних органів, загальний напрямок правової політики, позитивно оцінює соціальну значимість права в цілому, а також інститутів та юридичної професії [7, с.34-35]. Правова культура виявляється у високому рівні громадянського відношення до всіх і кожного члена суспільства, та далі трансфо-

рмується у високу активну та самодостатню участь в правовому житті громадян, маючих високий цикл соціальної активності правосвідомості. Активна участь громадянина разом з іншими в спільних справах держави на основі власного вибору, самостійно прийнятих рішень і здійснених вчинків, дозволяє їм співчувати себе потрібними суспільству та державі [8, с.50].

Однак, не дивлячись на активне дослідження правової культури, на жаль, й дотепер вчені не можуть знайти єдиний підхід до трактування як самої категорії "правова культура", так та її структурних компонентів, змісту, функцій, у силу того, що поняття правової культури багатоаспектно. "Правова культура є такою сукупністю духовно-матеріальних досягнень суспільства, соціальних груп в галузі такого регулювання суспільних відносин, що забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування правових принципів справедливості та гуманізму, захисту природних прав і свобод воль людини" [9, с.275]. Правова культура законодавця, державного апарата як типово законодавча або юридична, інших суб'єктів політичного процесу повинна визнавати складну динаміку правостановлення в країнах перехідного періоду, реформування правової системи, формування дієздатних структур цивільного суспільства та правової держави [10, с.267].

Таким чином, правова культура - це не тільки якісний стан правового життя суспільства, що ідентифікується в рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості та в якісному рівні правового розвитку людини, але й у якісному ступені гарантованості державою та цивільним суспільством свобод і прав людини [11, с.862]. Динаміка правової культури, як показують наші дослідження, є закономірністю розвитку суспільства. Навіть із урахуванням розвитку римської юриспруденції в класичному епосі римського права (особливо культури правотворчості, надання публічних юридичних консультацій), правова культура робітничого суспільства залишила історії

зразок первісного та самого нижчого щабля в регулюванні правового стану особистості, забезпечення її прав і свобод. Стосовно України та української правової культури слід зазначити, що за наших часів у правовій культурі України відбуваються досить важливі зміни. Різко зростає роль закону в системі джерел права, а виходить, і правової культури органів влади - якісного стану правового життя суспільства, що ідентифікується у формуванні високого циклу соціальної активності правосвідомості, правової діяльності посадових осіб та органів держави, спрямованої на виконання завдань і функцій держави, ствердженні прав і свобод людини та громадянина, що визначає смисл і зміст їхнього правового статусу. Але у цілому правова культура України, як свідчать дослідження, перебуває зараз у ситуації глибокої структурної реформи, основним напрямком розвитку якої є побудова правової держави на основі розвиненого цивільного суспільства, де центральною ланкою, вищою цінністю затверджуються права людини, реально забезпечені, гарантовані та захищені. Думаємо, що подальші дослідження контекстуальної тематики сприятимуть подальшому вивченню феномена правової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория права и государства /Под ред. В.В. Лазарева. -М.: Юристъ, 2006. -576 с.

2. Керимов Д.А. Культура и техника законодательства. -М.: Юристъ, 2005. -230 с.

3. Федоров Г.Д. Право и его эффективность // Закон и жизнь. -1995. -№ 11. -С.270

4. Семитко А.П. Теория государства и права /Под ред. В.М. Карельского и В.Д. Перевалова. -М.: Юристъ, 2004. -682 с.

5. Каминская В.И. Проблемы и методы эмпирических исследований правосознания // Вопросы борьбы с преступностью. -1976. - Вып.25. -С.9-35.

6. Скрипник В.С, Роль граждан в становлении демократической власти // Закон и жизнь. -2006. -№ 1. -С.330-332

7. Раскина С.Ю., Щупинская С.В. К вопросу о понятии правовой культуры /Правовой прогресс постсоветских стран: от юридической культуры к правовой культуре // Правоведение. -1999. -№ 2. -С.34-35.

8. Тодыка Ю.Н. Правая культура как основа реформирования правовой системы в аспекте становления правового государства и гражданского общества // Правовые аспекты гражданского общества: реальность и перспективы: Материалы межд. науч.-теорет. конф. -Кишинев, 2003. -С. 50

9. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. - М., 1983. -396 с.

10. Ильин И.А. О сущности правосознания. -М.: Юристъ, 1993. -298 с.

11. Иванов В. Некоторые аспекты правового нигилизма на современном этапе республики Украины. -Бельцы, 2006. -987 с.

Дмитрієнко І.В. Конституційні аспекти формування правової культури в Україні у постперехідний період // Форум права. -2006. -№ 3. -С.28-32 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06divupp.pdf>

Здійснено аналіз природи української правової культури та стану її дослідження.

Дмитриенко И.В. Конституционные аспекты формирования правовой культуры в Украине в постпереходный период

Осуществлен анализ природы украинской правовой культуры и состояния ее исследования.

Dmitrienko I.V. Constitutional aspects of formation for legal culture in Ukraine in a transition period

The analysis of a nature of the Ukrainian legal culture and condition of its research is carried out.